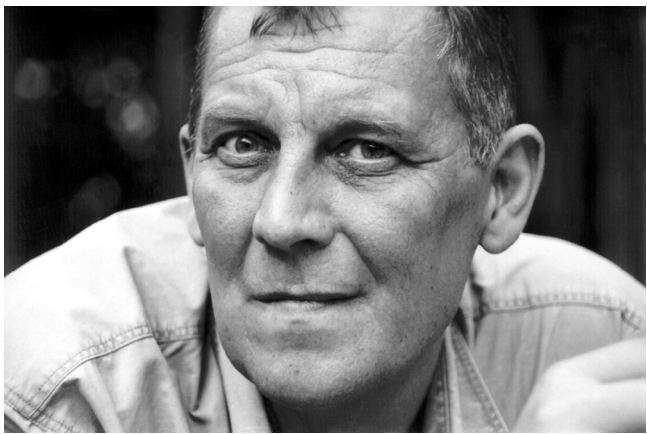

Dausos ir Perkūno karalystė – pomirtinio pasaulio danguje vaizdiniai

Vladas Brazduokas nuotrauka

Prieš 10 metų, 2006 m. rugpjūčio 6 d., netekome talentingo religijotyrininko, publicisto, prozininko, eseisto Gintaro Beresnevičiaus. Šių metų liepos 7 d. šiam pirmiausia mokslininkui mitologui būtų suėję 55 metai – tai galėjo būti jo brandaus kūrybingumo amžius. Mudvieju su Gintaru tas pats Zodiako ženklas – Vėžys. Sako, kad šio ženklo atstovai neretai gilinaisi į praeities, tradicijų klodus, dvasinį paveldą. Galbūt dėl ryšio su tuo pačiu dangaus ženklu man suprantamas jo turėtas polinkis į archaikos prasmių atvėrimus, artima jo kaip žmogaus ir kūrėjo prigimtis, pasireiškusį kaip poetinė pasaulio įžvalga, artima mitinei mąstysenai, sklaidymas idėjų ir vaizdinių pasaulyje, intuityvumas (vidinis dalykų esmės nujaūtimas) ir emocingumas.

Šį straipsnį, kurio tematika papildo ir pratęsia G. Beresnevičiaus tyrinėjimus, skiriu jam atminti. Manau, kad „Dausos“ – vienas įdomiausių ir reikšmingiausių jo veikalų. Dausų kaip pomirtinio pasaulio danguje mitinis vaizdinys yra tokia mistiška, neišsenkanti tema, kad neabejoju, jog į ją dar gilinsis daugybė kartų... Nemažai lietuvių dar tiki, kad ten link iškeliaivo tantai mūsų protėvių sielų...

Dausos siejasi ir su senąja, ikirikščioniškąja pomirtinio pasaulio danguje samprata. Įsivaizduota, kad pomirtinis pasaulis galės būti išsidėstęs vertikaliai priešingomis kryptimis – opozicinėse mitinio pasaulio sferose: viršuje, efemerškose aukštybėse, arba apačioje, tamsos universume. Žvelgiant iš mūsų ir kitų dvasinių kultūrų pažinimo konteksto labiau yra įprasta, kad mitinė mirusiųjų karalystė yra žemutinėje pasaulio srityje – požemyje. Tačiau ir danguje, priklausomai nuo pažiūrų, idėjų ir mąstymo raidos, galėjo būti lokalizuojamas baltų mitinis „anas“ pasaulis. Kokiū būdu galima į jį „nukeliauti“, kas būdavo palydovai į šią sritį ir kokie yra dausų, tai yra pomirtinio pasaulio danguje, lygmenys bei objektai? Šie klausimai ir bus aptariami šiame rašinyje.

Persikėlimas į mitinį dangų paprastai įvyksta per ugnį. XVII a. istoriko Mato Pretorijaus teigimu, „[s]eniesiems pagonims apskritai būdinga klaidatikystė, kad tikriausias kelias žmonėms patekti į dangų yra ugnis“ (PrPI III, 239, 241). Tikėjimas, kad degančios ugnies liepsna, tiksliau, į viršų rūkstantis dūmai kyla į dangų, buvo svarbus mirusiųjų kūnų deginimo epochoje. Mat tuomet buvo įsivaizduojama, kad kremuojant kūnus dūmai, sklindantys į viršų, kartu į dangų nusineša ir sielą. Šiuo atveju ryškus pavyzdys yra prancūzų didiko Ghillebert'o de Lannoy kelionių po Lietuvą (1413–1414) aprašyme paliudytas kuršių tikėjimas, esą degindami savo mirusiųosius jie, šile arba miške sukūrę laužą „iš grynų ažuolinių malkų“, spręsdavę, kas laukia sielos: „Jeigu dūmai kyla tiesiai į dangų, tiki, kad siela yra išgelbėta, jeigu rūksta į šalį, mano, kad siela pražudyta“ (BRMS I, 514). Matyt, įsivaizduota sielą įgyjant dūmų pavidalą, su jais susiliejančią ir pakylant į dangų ar tik nurūkstant pažemiu. Tai, kad iš ugnies sklindantys dūmai buvo siejami su mantikos ritualais, patvirtina M. Pretorijaus veikalo (XVII a. antra pusė) teiginiai, jog žemaičiai ir nadruviai turėjo vaidilas Dūmonis (*Dumones*, vadintus ir *Szwakones*, t. y. Žvakonimis), nes jie stebėjo žvakių liepsnos dūmus ir iš tų ženklų regėdavo, koks likimas laukia pasiligojusio žmogaus – pasveiks jis ar mirs (BRMS III, 271). Tad liepsna ir iš jos kylantys dūmai buvo pranašingi, sielos pasirengimą kelionei ir net jos kryptį, galimą trajektoriją nusakantys ženklai.

Kaip būdingas, panašus į aptartuosius, minėtinas tikėjimas, kad nuo kūno atsiskyrusi vėlė pakyla ir migruoja į dangų, iš 1249 m. Vokiečių ordino taikos sutarties su prūsais: *...ac erectis in celum luminibus exclamantes, mendaciter asserunt, se videre presentem defunctum per medium celi volantem en equo, armis fulgentibus decora-*

tum, nisum in manu ferentem et cum comitatu mango in allud speculum procedentem (BRMS I, 239) – „...pakėlė akis į dangų, šaukdami jie melagingai tvirtina matą čia pat esantį velionį, skriejantį ant žirgo per vidurį dangaus, pasipuošusį žvilgančiais ginklais, nešantį rankoje vanagą ir su dideliu būriu palydais einantį į kitą pasaulį“ (BRMS I, 241). Danguis viduriu skriejantis žirgas su velioniu ir vanagu jo rankoje interpretuotinas kaip sielų vedlys, psichopompas. Pasak G. Beresnevičiaus, lietuvių pasakose ryški žirgo, paprastai balto, kaip mediatoriaus tarp skirtingų mitinio pasaulio sferų funkcija (Beresnevičius 1990, 126–129). Be to, šitoks žirgo vaidmuo numanomas ir iš gausių archeologinių radinių baltų gyventojų teritorijoje – žmonių palaidojimų kartu su žirgais: Rytų Lietuvoje V–XII a. pilkapiuose šalia žmonių palaikų randama ir žirgų liekanų, o Vidurio Lietuvoje to paties laikotarpio vyrų kapuose aptinkama žirgų galvų (VLE, 424).

Be žirgo, sielų gabentoju, lydinčiu jas į viršutinę mitinio pasaulio sferą, laikomas ir ikirikščioniškasis baltų velnias (Beresnevičius 1990, 117–125, 126–129). Mat velnias – ne tik požemio dievaitis; jis gali reikštis ir ore, gali net skraidyti kaip viesulas, vėtra, vadinasi, reikštis ir atmosferiniu aspektu, pavyzdžiui: „Lai velniai neš į padebesius tokius melagius!“ Šts (LKŽe: padebesys); „Kad tave velnias nuneštų į padanges!“ (Beresnevičius 1990, 118–120) Norbertas Vėlius, remdamasis lietuvių tautosaka, teigė, kad esama tikėjimų, susijusių su atmosferiniais reiškinių, kaip antai atvejai, kai „vėjo sukuryje velnias lekia“, pavyzdžiui: „Kai eina viesulas, tai, sako, velnias lekia“ (Vėlius 1987, 69–72). Matyt, velnias kaip vėjas, viesulas, sukuryje padangėse, padebesiuose nešiodavo ir tokį pat efemerišką pavidalą turinčias vėles.

Padangės (*padangė* – „dangaus platybės, aukštybės, oro erdvė“, LKŽe: padangė) ir padebesiai (*padebesys* – „erdvė palei debesis, padangė“, LKŽe: padebesys) laikomi dangaus erdvės lygmeniu, kuris yra viena iš būdingiausių pomirtinio pasaulio sferų (Beresnevičius 1990, 118–120). Šiais atvejais, kaip minėta, ten gali sklaidyti ir gebėjimu skristi pasižymintis velnias. Žodžių *padangė* ir *padebesys* daryba, prasmė, jų vartojimo kontekstas leistų manyti, kad abu žodžiai yra sinonimai ir reiškia žemutinę atmosferos sluoksnį – tai, kas yra po debesimis, t. y. žmonių regimą dangaus skliautą. Ši dangaus sritis „ano“ pasaulio prasme atkurama iš kai kurių kalbos duomenų: „Sakė senoviniai žmonės – padange važinės, ir važinėja“ Rdš (LKŽe: padangė).

Velnius padangėmis ir padebesiais neretai pakyla ir į viršutinę mitinio pasaulio sritį, konkrečiai – į Mėnulį. Į šį tamsybėse švytintį dangaus kūną jis nusinešė burtininką Tvardauską. Sakmėje apie Mėnulyje atsiradusių dėmių kilmę Tvardauskas, legendinis lenkų folkloro personažas, paplitęs ir lietuvių tradicijoje, po mirties atsidūrė Mėnulyje. Čionai jį atgabeno velnias, atliekantis sielos vedlio funkciją: „Jis [Tvardauskas] turėjo visokius reikalus su velniais. Tai po mirties, sako, velniai jį nunešė ir pasodino ant mėnulio“ (LTR 4113/111); „Mėnulyje yra Tvardauskas. Kaip jį velnias nešė in peklų, tai jis ten užsikabino ir dabar karo“ (LTR 1160/80).

Burtininkų ryšys su velniais – neatsitiktinis. Paprastai jie pažadėdavo velniams sielą, todėl velnias mirusį burtininką ėmėsi gabenti „anapus“ – šiuo atveju link Mėnulio, skendinčio tamsoje. Mėnulyje atsiduria ir pakaruokliai: „Judošius pasikoreš ant mėnesio“ (LTR 3867/198). Mėnulio santykis su negatyviais žmonėmis aiškiai konstatuojamas ir šiame tikėjime: „Saulę Dzivevas sutvėrė dėl gerų žmonių, o Mėnulį – dėl blogų“ (LTR 1300/190). Vadinasi, Mėnulis yra su velniu turėjusių reikalų ar neteiktina mirtimi mirusiųjų sielų telkimosi vieta. Šis dangaus kūnas yra viena iš tamsos viešpatijos buveinių, kurioje glaudžiasi su tamsiąja būties puse turėjusios sąsajų mirusių žmonių sielos. Tad pomirtinė žmonių „kelionė“ gali sietis su Mėnuliu ir su naktiniu dangumi.

Padangėse ir padebesiuose baldosi ne tik velnias, bet ir griaustinio bei žaibo dievas Perkūnas: „Žmonės įsivaizduoja, kad Perkūnas yra piktas vyras, kuris, rankose turėdamas botagą, važinėja po orą – padangėmis“ (LTR 828/1); „Įsivaizduoja jį [Perkūną] važinėjantį padebesiais greitais ugniniais ratais su kūju rankoje“ (LTR 832/12). Šis senovės lietuvių dievas – vienas svarbiausių dangaus ir atmosferos reiškinių valdytojų. Todėl atrodo visiškai pagrįsta, kad su juo galėjo būti siejama tam tikra dangaus skliauto sritis, skirta čionai patekusioms vėlėms. Išties buvo tikima danguje esant ir savo pobūdžiu kitokią nei čia nagrinėtoji pomirtinio pasaulio sferą – tam tikrą Griausmavaldžio

dispozicijoje esančią dominiją. Tai – Perkūno karalystė. Ši sąvoka arba posakis *dangaus karalystė* yra minimi maldeleise į Mėnulį ir suvokiami kaip trokštamos, geidaujamos ir maldaujamos pomirtinio pasaulio vietos danguje: „Mėnuo, Mėnuo, Mėnutėli, dangaus šviesos dievaitėli, duok jam ratų, man sveikatų, duok jam pilnystį, o mum Perkūno karalystę“ (BILMM, 17, Nr. 2); „Jaunas Mėnuo, jaunikaite, anas sėdi, kai panaitis. Jam šviesybe, mum linksmybe. Jam pilnyste, mum dungaus karalyste. (Sako, girdėdavę senąsias moteris vietoj „dungaus karalyste“ minint „Perkūna karalyste““ (BILMM, 19, Nr. 30). Matyt, dar XVII a. antroje pusėje žemaičių tikėta, kad danguje gali atsидurti perkūnijos nutrenktas žmogus. M. Pretorijus teigė, kad „[š]ita pagoniška klaidatikystė [kad per ugnį patenkama į dangų – N. L.] buvo [paplitusi] ir tarp senovės prūsų, mat jie perkūno nutrenktuosius laikė žmonėmis, turėjusiais ypatingą bendrumą su dievais. Todėl krivis per perkūniją kalbėdavosi su savo dievais Pykuliu, Perkūnu ir Patrimpu. [...] krivio didžiausias troškimas buvo, kad dievas jį pasiimtų per perkūniją, o jeigu tokios garbės nesulaukdavo, tai jie [kriviai] patys ėjo pas dievus per ugnį [...]“ (PrPI III, 239, 241). Apie kai kurių žmonių pomirtinį kelią į dangų perkūnijos metu šis istorikas sužinojo iš kunigo Andreaso Krausės, o šis – paklausinėjęs vieno seno žemaičio. Pastarasis, norėjęs iškeliauti į „ana“ pasaulį perkūnijos metu, atsakęs: *Ich wollte gern der Welt loß sein, und wen mich Gott durch seinen Donner zu sich genommen hätte, würd ich ohne einige schmerzen aufgelöst seyn, und dort im Himmel meinem Gott dienen, und darauß hätte ich schliessen können, daß ich Gottes Kind wäre, weil Er mit seinem Kinde, dem Diewaite, mich zu sich nehme* – „Norėjau palikti šį pasaulį, ir jeigu Dievas būtų mane pasiėmęs pas save, būčiau ištrpęs be jokių skausmų ir ten danguje tarnavęs savo Dievui; iš to būčiau galėjęs spręsti, kad esu Dievo vaikas, nes Dievas mane ima pas save kartu su savo vaiku Dievaičiu“ (PrPI III, 245). Tikriausiai šiuo atveju jau susiduriame su senąjo tikėjimo ir krikščionybės sinkretizmo reiškiniu, nes Dievaitis (tai yra vienas iš Perkūno eponimų) apibūdinamas kaip Dievo (neaišku, kurio, bet gali būti ir krikščionių), pasiimančio į dangų „vaikas“ (*Gottes Kind*) (PrPI III, 245).

Taigi apibendrinant aptartus rašytinių šaltinių ir liaudies tikėjimų duomenis galima susidaryti bendriausią mirusiųjų sielų kelionių į dangų vaizdą. Įsivaizduota, kad vėlės, sudėjęs kūnus, pakildavusios į oro erdves – padanges ar padebesius. Ten jos plaukstydavosi, nešamos žirgo arba lydimos skrajojančio velnio. Kai kurios, priklausomai nuo to, ką būdavo užsitarnavusios, patekdavusios į Mėnulio plotmę ir ten pasilikdavusios. O tos vėlės, kurios danguje atsidurdavo dėl lemtingojo perkūnijos trenksmo, keliaudavusios į ypatingą, net krivių trokštamą Perkūno karalystę.

– NIJOLĖ LAURINKIENĖ –

Santrumpos ir literatūra

Beresnevičius 1990 – G. Beresnevičius, *Dausos: pomirtinio gyvenimo samprata senojoje lietuvių pasaulėžiūroje*, Klaipėda: Gimtinė / Taura, 1990.
BILMM – J. Balys, „Liaudies magija ir medicina“, *Lietuvių tautosakos lobynas*, II, Bloomington, 1951.
BRMS – *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai*, sudarė Norbertas Vėlius, t. I: nuo seniausių laikų iki XV amžiaus pabaigos, 1996; t. III: XVII amžius, 2003, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.
LKŽe – *Lietuvių kalbos žodynas: elektroninis variantas* [t. I–XX, 1941–2002], prieiga internete www.lkz.lt; cituojant nurodomas antraštinis žodis.
LTR – Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Lietuvių tautosakos rankraštynas.
PrPI – M. Pretorijus, *Prūsijos įdomybės, arba Prūsijos regykla = Deliciae Prussicae, oder Preussische Schaubühne*, parengė Ingė Lukšaitė, bendradarbiaudama su V. Gerulaitiene, M. Čiurinsku, I. Tumavičiūte, t. III, Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2006.
VLE – *Visuotinė lietuvių enciklopedija*, t. XI, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2007.
Vėlius 1987 – N. Vėlius, *Chtoniškas lietuvių mitologijos pasaulis: folklorinio velnio analizė*, Vilnius: Vaga, 1987.